

УДК 070(09)(477)

Н. В. Яблоновська

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕТАПІВ ДІЯЛЬНОСТІ НІМЕЦЬКОЇ ПРЕСИ КРИМУ

Історія Криму як багатонаціонального регіону – це передусім історія етнокультурного розвитку тих націй, що здавна жили на півострові. Кримські німці були одним з найзначніших етносів довоєнного Криму як у соціально-політичному, так і в культурному сенсі. Після депортації в 1941 р. внесок німців у кримську культуру замовчувався істориками і культурологами. Однак, починаючи з 1990-х рр. цією історичною інформацією цікавляться усе більше кримські й українські вчені [22]. Проте наявні публікації з історії і культури німців у Криму не повністю розкривають зазначене явище. Зокрема, невисвітленим залишився такий важливий аспект національного відродження, як виникнення і розвиток у Криму німецької національної періодики.

Дослідження процесу розвитку німецької преси Криму склало мету цієї статті. Постало завдання:

встановити основні етапи розвитку німецької преси Криму і визначити їх соціально-політичні причини;

увести в науковий обіг маловідомі німецькі видання минулого і скоригувати наявну інформацію про них.

Як зазначають історики, німці були пов'язані з історією Кримського півострова з III ст. нашої ери, коли Крим захопили готи ("Готією" у період раннього середньовіччя називалася південно-західна частина півострова). У 1787 – 1788 рр. у Криму з'явилися перші німецькі колоністи – "данцигські поселенці". У 1804 – 1805 рр. переселенцями з Цюріха, Вюртенберга і Бадена були засновані німецькі колонії в Судаку, Отузах (нині – Щебетівка), Цюрихталі (нині с. Золоте Поле Кіровського району), Гейбльруні (нині с. Привітне Кіровського району), Нейзаці, Фриденталі і Розенталі Сімферопольського повіту (нині Красногорське, Курортне, Ароматне Білогірського району) і ін. місцевостях Криму [16, с. 30 – 34.; 15, с. 28 – 29]. Оскільки переважна більшість колоністів була письменна (практично в кожному німецькому селі існувала початкова школа з викладанням рідною мовою), то вони мали потребу в національній літературі, у тому числі і в періодичних друкованих виданнях.

Однак довгий час на території не тільки Криму, але й всієї Таврійської губернії, частиною якої він був, не виходило жодного періодичного друкованого видання німецькою мовою. Як зауважує О. С. Хоменок, вони з'явилися

тільки на початку ХХ ст. – у цілому три періодичних видання і три регулярних додатки до них: у 1905 р. – журнал “Friedensstimme” (“Голос миру”) (селице Нейгальбштадт Бердянського повіту) (з січня 1908 р. – “Friedensstimme А” з додатком “Friedensstimme В”), у 1907 р. – журнал “Der Botschafter” (“Вісник”) (Бердянськ), у 1910 р. – газета “Der Landwirt” (“Сільський хазяїн”) (Ейгенфельд Мелітопольського повіту) з додатками “Die Rundschau” (“Огляд”) і “Die praktische Hausfrau” (“Практична господарка”) [23].

У роки першої світової війни у зв'язку з репресіями, яких зазнало німецьке населення Російської імперії (переслідування німецької мови, закриття німецьких шкіл, ліквідація німецького землеволодіння, депортація частини німецького населення Криму за його межі [17, с. 63 – 71; 13, с. 30 – 32]), усі німецькі періодичні видання Таврійської губернії було закрито.

Лютнева революція змінила становище німців Криму: у Сімферополі був організований губернський комітет німців, головою якого став сімферопольський присяжний повірений А. Ф. Гейне. У Декларації Кримського крайового уряду від 25 червня 1918 р. “До населення Криму” німецьку мову, поряд з російською і кримськотатарською, було визнано мовою спілкування між державними і суспільними установами, при міністерстві юстиції було створено комісію з повернення землі і майна німцям, які зазнали утисків під час воєнних дій проти Німеччини й Австро-Угорщини [18, с. 72, 79].

Першим кримським німецьким виданням стала газета “Die Welte Kommune” (“Світова комуна”) – орган німецької секції Кримського обласного комітету РКП (б). В “Інформації про роботу Кримського обласного комітету РКП (б)” від 3 червня 1919 р. відзначалося: “Німецька секція нещодавно організована і працює енергійно. Ведеться агітація за вступ у Червону Армію. Днями вийде перший номер газети “Ді-вельт комуне” (після цього слова вставка олівцем: вийшло 3)” [12, с. 273].

Другого грудня 1920 р. побачив світ перший номер газети німецьких колоністів “Die Rote Krim” (“Червоний Крим”). Редакція видання відразу ж спробувала наблизити його тематику до потреб читачів, однак ставлення колоністів до газети, “подарованої німцям Криму Радянською владою”, було настороженим. Становище погіршувалося тим, що й самі члени редакції не були добре знайомі з життям кримських колоністів, відносинами в їхньому середовищі. Однією з трудностей видання було те, що не всі читачі знали німецьку мову, потім виникли проблеми зі шрифтом, і редакція змушена була шукати допомоги “на півночі”. Однак найбільшою проблемою став брак коштів. Проте після довгих прохань редакції вдалося одержати кредит і врятувати газету. Коли ж грошова проблема знову нагадала про себе, редакція звернулася до передплатників: збираючи з них кошти на продовження видан-

ня, журналісти одночасно з'ясували їхні інтереси. Так з'явилися статті про агрономію, кореспонденції на спеціальні теми, додатки до газети – “Der Schulmann” (“Учитель”) і “Der Bauersmann” (“Селянин”).

Через рік, коли газета була перейменована в “Hammer und Pflug” (“Молот і плуг”) [21], німецьке населення вже вважало її своєю національною трибуною. У передовій статті “Німецькій газеті в Криму – рік” редакція “Hammer und Pflug” висловила надію на те, що в наступному році вона зможе повністю відбити життя німецьких колоністів і “розходження між попередньою пресою і сьогоднішньою буде полягати в тім, що тепер читачі зможуть насолодитися свободою друку” [19].

Подібність назв німецьких газет півдня Росії (“Hammer und Pflug” у Сімферополі (1921 – 1922) і “Der Pflug” в Одесі (1921)) призвело до помилки в їхніх описах у бібліографічному покажчику “Газети СРСР” [3], де вони визнані одним виданням. Насправді, як доводить текст зазначеної статті першого номера “Hammer und Pflug”, дана газета з'явилася продовженням кримської “Die Rote Krim”, про що свідчить і наскрізна нумерація зазначених видань.

Велику увагу газета приділяла економічним питанням. Назви статей говорять самі за себе: “Економічний тиждень”, “Економіка не за звичкою, а за бажанням”, “Економічні кооперативи” і т.д. Практично в усіх статтях на економічні теми повторювалася думка про те, що економіка – це основа добробуту народу, але в даний час вона знаходиться в складному становищі. У той же час у всіх публікаціях підкреслювалося, що таке становище зумовлене труднощами перехідного періоду і незабаром повинне змінитися в результаті введення нової економічної політики. Наприклад, опублікована в газеті доповідь генерала Єфремова на кримському конституційному конгресі так і була озаглавлена – “Введення нової економічної політики в Криму” і містила наступні підзаголовки: вільна влада, економіка, кримська індустрія, кустарне виробництво, боротьба зі спекуляцією, кооперація і селяни, стабілізація курсу карбованця, труднощі перехідного періоду [2].

Окремою темою стала кооперація. Передова стаття другого числа “Економічні кооперативи” являла собою звіт кримських кооперативних об'єднань. Одне з гасел четвертого числа звучало так: “Кооперація повинна бути в центрі економічного життя села”, а стаття “Животрепетне питання” розповідала про організації на кооперативній основі [27].

Велика кількість інформації і заміток газети присвячена темі голоду. Для висвітлення міжнародної допомоги голодуючому Криму було відкрито окрему рубрику “З голоду”. Інша рубрика – “Хроніка життя міста і села” – серед інших кримських новин 10 грудня 1921 р. повідомила про те, що ціни на хліб на сімферопольському ринку за останні кілька днів зросли на 300%, а іноді хліба не буває зовсім [24].

З міжнародними новинами читачів знайомила рубрика “За кордоном”. Часто поряд з оригінальними матеріалами часопис друкував переклади статей з центральних видань, зокрема, з газети “Біднота”.

Цікавими були й опубліковані газетою замітки про культурне життя Криму. Наприклад, про те, що 25 листопада 1921 р. у сімферопольському німецькому клубі “Прометей” відзначалася 101-а річниця з дня народження Енгельса, святкування закінчилося виконанням “Інтернаціоналу”. Там само, у неділю 4 грудня на честь першої річниці газети “Hammer und Pflug” (“Rote Krim”) її редакцією були інсценовані “живі картини”, пролунали смішні і сумні історії з життя газети. Уся газета була представлена у формі живого спілкування з читачем, у ході якого зачитували святкові статті, вірші, фейлетони, хроніку. За два тижні у німецькому клубі з великим успіхом переглянули п’єсу “Ідеальний чоловік”.

Оскільки на початок 1920-х рр. німці поряд з євреями мали найвищий показник грамотності в Криму (майже 75%) [14, с. 103], питання освіти як одне з головних зайняло гідне місце в німецьких громадах і публікаціях “Молота і плуга”. Газета відзначала ріст німецьких робочих шкіл, розповідала про грошову допомогу їм Культпросвіти. Як приклад для наслідування розповідалося про те, як німецькі колонії Джанкойського району віддали робочим школам низку речей: 20 металевих і 6 дерев’яних ложок, 22 виделки і т.д. [26, с. 1].

Як впливає з матеріалів часопису, робочі школи були покликані виховувати і давати професію. У публікаціях наголошувалося, що в суспільстві повинна змінитися система цінностей і система освіти. Головною метою робочих шкіл автори матеріалів вважали всебічний розвиток особистості.

У дев’ятому додатку “Der Schulmann” у кореспонденції Б. Бартельса “Серйозна провина” йшлося про реорганізацію шкіл і збільшення як кількості учнів, так і освітнього віку (від 16 до 22 років). На думку автора, такі школи повинні були започатковуватись не тільки в містах, але й у селі, де раніше не було освіти. Б. Бартельс дійшов висновку, що потрібно виховати нове покоління вчителів, які у подальшому будуть просвіщати народ. Провину ж “старого” покоління педагогів він бачив у тому, що вони пояснювали світобудову з богословської точки зору [1, с. 2].

Незважаючи на свою суспільно-політичну значимість, газета вже в наступному 1922 р. опинилася на межі закриття. Якщо 1.02.22 р. Кримським обкомом відносно “Hammer und Pflug” було ухвалено: “Визнати необхідним зберегти колишню назву газети. Газету видавали німсекцією ОК, Держвидавком, разом із Кримніміськспілкою на особливих договірних засадах при обов’язковій умові ухвалення редакції ОК” [4], то вже 4 вересня того ж року було прийнято протилежне рішення: “Через відсутність в обласного комітету

коштів, від видання німгазети “Плуг і молот” з 1 жовтня відмовитися” [6]. Проте часопис виходив до кінця року, усього було випущено 53 номери (останній 53-й – 17 грудня 1922 р.). У 1923 р. газета не видавалася, а в 1924 – 1925 р. почала виходити в Одесі як орган німецьких колоністів України, Криму і Кавказу.

У 1921 р. на честь чергової річниці Жовтня в Криму було випущено цілу низку листівок, відозв, звернень німецькою мовою. У них перераховувалися завдання радянської влади: перемога над економічним розпадом і силами старого світу, введення нової економічної політики і т.д. Особливо ж підкреслювалося, що поряд зі звільненням робітників Червоний Жовтень приніс волю різним національностям, тому національному питанню буде приділена особлива увага. Кожній національній меншині обіцяли культурно-національну автономію. Гарантом всіх обіцяних національних прав і свобод, на думку автора однієї з листівок, повинне було стати те, що на території Вірменії, Азербайджану і Грузії теж відбулися революції, і ці регіони вже одержали статус автономних республік у складі Федеративної Радянської Республіки [5, с. 26 – 29]. У звіті Підвідділу друку Агітпросу Криму за 1922 р. був також зазначений випуск двох гасел-плакатів німецькою мовою [7]. Однак у міру того, як в Криму план коренізації перетворювався в татаризацію, спроби задовольнити культосвітні потреби інших національних меншин ставали усе рідшими. Становище німців погіршувалося і їхньою традиційною заможністю: багато хто з визнаних новою владою куркулями був позбавлений виборчих прав.

Після остаточного припинення випуску газети “Молот і плуг” проблема видання в Криму німецького періодичного друкованого органа знову стала актуальною. Тому в 1926 р. на засіданні секретаріату обкому ВКП (б), “з огляду на політичний настрій німців-колоністів, значну наявність їх у Криму, своєрідність умов їхнього життя, значні культурні потреби”, була прийнята постанова про видання в Криму німецької селянської газети, редактором якої тимчасово був призначений т. Ротмунд (з Нейзаца – німецького села Сімферопольського району), а секретарем т. Беркло [8]. Даній постанові передувала резолюція про політичне становище нацмен (по доповіді тт. Глоубермана і Баумгартена), в якій відзначалося: “Через недостатність розповсюдження німецької газети радянського видання, серед німецького селянства отримали поширення газети “Фоссіше Цайтунг”, “Берлінер Тагеблят”, а серед менонітів – релігійна газета “Бауерн Фрайнд”, що видається в Москві. З метою боротьби з цим явищем підсилити розповсюдження радянських газет” [9]. Коштів для видання і допомоги було вирішено просити в ЦК ВКП(б).

Випуск газети, однак, так і не був налагоджений, а потреба в ній німецького населення зберігалася. У 1926 р. у Кримській АРСР постійно прожи-

ПОЛІГРАФІЯ І ВИДАВНИЧА СПРАВА 42'2005

вало 43630 німців, що складало 6,11 % населення [25]. Постановою КримЦВКа від 15.09.30 р. був утворений німецький Біюк-Онларський район, з якого 1935 р. виділили другий німецький район – Тельманський. На півострові працювало 40 німецьких сільрад [15, с. 46]. У матеріалах вивчення роботи в 1931 – 1932 р. німецького Окречського педтехнікуму нацменкомісією при Президії КримЦВК згадується, що вербування учнів на перший курс проводилося через німецьку центральну газету в Москві і газету “Новая деревня” у Харкові – жодне кримське видання не наводиться [11].

У 1930-х рр. кримська влада спробувала відновити вихід німецьких періодичних видань. У “Відомостях про щойно організовані газети” кримського обкому від 1 жовтня 1930 р. повідомляється про утворення нових обласних газет, у тому числі і німецької (місце виходу – Сімферополь, обсяг – 4 сторінки, періодичність – через день, розмір – 412/580, тираж – 3000) [10].

Однак цей проект був реалізований лише частково – на районному рівні. Для німців Криму видавалися газети “Більшовик” (“Bolschewik”) і “Тельманська правда” (обидві – Тельманський район, 1935 – 1936), “Ударна праця” (“Stossarbeit”) (Біюк-Онларський район, 1933 – 1934). Дані видання можна вважати етнічними лише умовно – за мовним показником, тому що представлена ними картина світу була не національною, а партійно-класовою. Крім того, саме їхнє існування було недовгим: у 1937 – 1939 рр. кримські німці не тільки були позбавлені своїх національних видань і освітніх закладів, але й піддані повальному карному переслідуванню через ускладнення радянсько-німецьких відносин. На півострові фабрикувалися сотні справ проти “німецьких шпигунів” і “шкідників”. Відповідно до підрахунків Д. Омельчука, 46% німецького населення Криму зазнало репресій у 1938 р. [20, с. 95]. У тому ж році були ліквідовані німецькі національні райони і сільради.

Після видання 4 липня 1941 р. директиви НКВС і НКДБ СРСР “Про заходи щодо виселення соціально небезпечних елементів з території, оголошених на воєнному стані”, у серпні 1941 р. з Криму було виселено 50 тис. німців [14, с. 246.], у 1944 р. – ще 2300 [16]. Указами Президії Верховної Ради СРСР від 29 серпня 1964 р. з німецького народу було знято всі обвинувачення, а від 3 листопада 1972 р. – обмеження права на вибір місця проживання.

Динаміка повернення депортованих німців у Крим дотепер виглядає маловтішно. За даними переписів 1959, 1989 і 2001 рр. чисельність німецького населення Криму склала:

Рік перепису	Кількість населення, чол.	Процент до загальної кількості населення
1959	–	–
1989	2356	0,1
2001	2500	0,1

Отже, приріст німецького населення Криму за 12 років декларованого повернення депортованих народів незначний, що не змінило процентного співвідношення представників даного етносу до загальної кількості кримчан. За даними авторів дослідження “Кримські репатріанти: депортація, повернення й облаштованість”, на кінець 1997 р. до Криму повернулося лише 5,5 % німців проти їх довоєнної кількості [15, с. 289].

У 1993 р. Республіканським товариством німців Криму (РТНК) “Видергебурт” була заснована газета “Hoffnung” (“Надія”), що виходить німецькою і російською мовами (з додатком – журналом “Guten Tag” (“Добрий день”). Головні завдання видання – просвітницьке й інформаційне. “Hoffnung” висвітлює питання суспільно-політичного і культурного життя німців Криму та України, розповідає про відродження національних звичаїв і традицій, дає юридичні поради (у тому числі з одержання громадянства України й Німеччини, документального оформлення повернення з місць депортації і виїзду на історичну батьківщину), сприяє вивченню німецької мови (“Мовна сторінка”). Тираж газети – 1 тис. примірників, обсяг – 8 сторінок. Часопис розповсюджується безкоштовно.

У 1995 р. у зв’язку з розколом у РТНК “Видергебурт” і виділенням з нього “Земляцтва депортованих німців Криму” останнім була заснована газета російською і німецькою мовами “Ландсманшафт” (“Команда земляків”).

Показово, що тільки на сучасному етапі розвитку демократичного суспільства, після прийняття цілої низки внутрішніх і ратифікації зовнішніх законодавчих актів, що захищають права національних меншин, в Україні стало можливим існування десятків етнічних видань, у тому числі і двох німецьких газет Криму та загальноукраїнської газети “Дойче канал”.

Таким чином, історія розвитку етнічної преси може служити безпомилковим індикатором політичного здоров’я суспільства, його демократичності. Той крок, що був зроблений Україною назустріч представникам національних меншин, не можна не помітити. Однак розпочаті заходи потребують продовження. Сучасне існування німецьких (та інших етнічних) газет Криму не можна назвати позбавленим проблем: постійно відчува-

ПОЛІГРАФІЯ І ВИДАВНИЧА СПРАВА 42'2005

ються перебої в державному фінансуванні та його дефіцит; державою сплачуються тільки друкарські витрати, а забезпечення роботи штату та його матеріально-технічної бази лишається турботою самого національного товариства.

Отже, в історії німецької преси Криму можна виділити такі етапи:

1) підготовчий (1905 – 1915 рр.): становлення некримських німецьких видань Таврійської губернії;

2) початковий (1919 – 1922 і 1933 – 1936 рр.): виникнення на хвилі революції 1917 р. і радянського плану коренізації німецької більшовицької періодики Криму, в якій партійність і класовий підхід переважали завдання етнокультурного розвитку, а найчастіше суперечили їм (наприклад, у висвітленні релігійних питань); тимчасова обмеженість існування німецьких видань у зазначений період не дозволяє говорити про скільки-небудь істотне становлення і розвиток традицій німецької етнічної преси Криму; повна залежність видань даного періоду від партійних кампаній призвела до їх закриття в міру згортання плану коренізації;

3) сучасний (з 1993 р.): період становлення і розвитку кримської німецької преси, яка репрезентує етнокультурні інтереси як німецького населення півострова, так і тих німців, що хотіли б повернутися в Крим з місць депортації.

1. Бартельс Б. Серйозна провина // Hammer und Pflug. 1921. № 2 (53). 2. Введення нової економічної політики в Криму // Hammer und Pflug. 1921. № 1 (52). 3. Газеты СССР. 1917 – 1960. Библиограф. спр. Т. 3. М., 1978. 4. Державний архів Автономної Республіки Крим (ДА АРК). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 110. 5. Державний архів Автономної Республіки Крим (ДА АРК). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 101-в. Арк. 26 – 29. 6. Державний архів Автономної Республіки Крим (ДА АРК). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 128. Арк. 114. 7. Державний архів Автономної Республіки Крим (ДА АРК). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 181. Арк. 5. 8. Державний архів Автономної Республіки Крим (ДА АРК). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 468. Арк. 189. 9. Державний архів Автономної Республіки Крим (ДА АРК). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 468. Арк. 198. 10. Державний архів Автономної Республіки Крим (ДА АРК). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1045. Арк. 58. 11. Державний архів Автономної Республіки Крим (ДА АРК). Ф. Р - 663. Оп. 3. Спр. 985. Арк. 20. 12. Зарубин В. Г., Зарубин А. Г. Периодическое издания Крыма (март 1917 – ноябрь 1920 г.) // Крымский архив. 2001. № 7. С. 267 - 289. 13. Кашенко С.Г. Немецкое население Крыма в годы первой мировой войны // Проблемы истории Крыма. Тез. докл. научн. конф. (23 – 28 сентября 1991 г.). Вып. 2. Симферополь, 1991. 14. Крымская АССР (1921 – 1945) / Сост. Ю.И. Горбунов. Симферополь, 1990. Вып. 3. 15. Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство. Симферополь, 1998. 16. Лаптев Ю.Н. Немцы Крыма: история и современность // КЛИО. Научн.-попул. истор. журн. для детей, юношества и педагогов. Симферополь, 1998. № 1 - 4 (4). 17. Лаптев Ю.Н. Положение немцев в Крыму в годы первой мировой войны // Немцы в Крыму. Очерки истории и культуры / Сост. Ю. Н. Лаптев. Симферополь, 2000. 18. Лаптев Ю. Н. Революция и гражданская война (1917 – 1920 гг.) в судьбе немецкого населения Крыма // Немцы в Крыму. Очерки

истории и культуры / Сост. Ю. Н. Лаптев. Симферополь, 2000. С. 72 – 87. 19. Німецькій газеті в Криму – рік // Hammer und Pflug. 1921. № 1 (52). 20. Омельчук Д. В. Политический террор и немецкое население Крыма (1930-е гг.) // Немцы в Крыму. Очерки истории и культуры / Сост. Ю.Н. Лаптев. Симферополь, 2000. 21. Орган Підвідділу німецьких секцій при Кримському областкомі РКП(б). Періодичність – раз у тиждень. Тираж – від 1000 до 2000 екз., за даними кримського обкому ВКП(б) [6, л.114.], з 15 листопада 1921 р. по 15 січня 1922 р. – 3000 екз. (можливо, за три місяці тоді тираж окремого номера – 250 екз., такий тираж збігається з даними Кримської економічної наради (Кримекосо) [14, с. 269]). Головний редактор – Бернгард Бартельс. 22. Див.: Герман А.Ф. Крымские немцы // Крымская АССР (1921 – 1945) / Сост. Ю.И.Горбунов. Симферополь, 1990 (Вопросы – ответы; Вып.3); Кащенко С. Г. Система образования и религиозные верования немецкого населения Крыма (кон. XIX – нач. XX вв.) // Известия Крымского республиканского краеведческого музея. Симферополь, 1994. № 5; Данейко Л. И. Немецкие колонии в Крыму // Сквозь века: народы Крыма. Симферополь, 1995 (Вып. 1); Кудряченко А.И., Кулінич І.М., Хохлочов В.В. Вихідці з німецьких земель на теренах України: минуле та сьогодення. К., 1995; Брошеван В., Ренпенинг В. Крымские немцы. Краткий исторический очерк. Симферополь, 1996 та ін. 23. Хоменок О.С. Дореволюционная периодическая печать Таврической губернии (1838 – 1916): Очерк истории и библиографический указатель. Одесса, 2003. 24. Хроніка життя міста і села // Hammer und Pflug. 1921. № 2 (53). 25. Чорний С. Національний склад населення України в XX сторіччі: Довідник. К., 2001 // <http://etno.org.ua/nsklad/1926-krym.htm>. 26. Hammer und Pflug. 1921. № 2 (53). 27. Hammer und Pflug. 1921. № 4 (55).